

Vývojová období a charakter novověké literatury

LINOS POLITIS

Ke své veliké lítosti nejsem schopen k vám promluvit ve vašem jazyce, prosím vás tedy, abyste tento nedostatek omluvili.

Novověký jazyk, přestože je přímým pokračováním jazyka klasického, je velmi málo rozšířen, takže jeho literatura, i pokud překročila státní hranice, je známa pouze z překladů, které nikdy nemohou reprodukovat zvláštní stylové prvky propůjčující dílu jeho osobní, nezaměnitelný charakter.

Jsem velmi rád, že vám dnes mohu něco povědět o novověké literatuře, jejích nejvýznamnějších básnících a prozaicích. Neboť vždy, když politické události a války rozkmitují, mohou duch, umění a literatura národy sblížit ve vzájemném porozumění. Umělci a duševně tvořící lidé jsou schopni hlouběji proniknout do lidské duše a pochopit osudy národů, či dokonce zviditelnit lidský prvek, který je stejným způsobem a v každé době naší lunací silou. Od konce druhé světové války, jejíž hrůzná důsledky jste zde pocítili, stejně jako naše vlast ležící na okraji Evropy, zájeme oddělení „oponou“, jak tomu říkají politici. I když tato opona brání výměně mnohých věcí, není schopna znemožnit neviditelnou oscilaci vycházející z děl lidského ducha, plnou štěstí a naděje, kterou vyvolává čistě a duchovní umění.

Tématem mé první, úvodní přednášky je charakter a časové periody novověké literatury. Kdy můžeme mluvit o jejím počátku a kterými stadii procházela během dlouhých století svých dějin?

Je známo, že v době, kdy se antika blížila svému konci (asi ve 4. století za Konstantina Velikého nebo v 6. století, kdy Justinian nechal zavřít athénskou filozofickou školu), řecký duch ožil v jiné podobě ve středověkém byzantském císařství a že středověké Řecko zaniklo dobytím Konstantinopole v roce 1453. Od které doby můžeme hovořit o novém Řecku a o předmětu našeho zájmu, o novověké literatuře? Teprve od roku 1453, nebo už dříve? Myslím, že se většina vědců v tomto bodě shoduje: nové Řecko, novověký prvek s vlastním osobitým rázem, si bylo své existence vědomo už mnohem dříve. V rámci obecného středověkého povědomí, v nekonečné mozaice byzantského světa, se dostávalo do popředí zvláštní novověké povědomí — tak jako v západní kulturní oblasti zjevně dostávaly svoji podobu národní představy (národní literatury) uvnitř západního císařství, které svou mocí spojovalo různé národy. A stejně jako na Západě, byl i na Východě prvním výrazem národní literatury epos: epos o *Digenisovi Akritovi*. Folkloristé a historikové se velmi zabývali tímto raným eposem a jeho problematikou. Pro filology, kteří se zabývají novověkou literaturou, je to velmi cenný do-

kument, první doklad opravdu národní novověké literatury, který nám ještě v době rozkvětu byzantské epochy předvádí národní patnáctislabičný verš a první projevy novověkého uvědomění.

Zda epos vznikl v 10. století, jak věří Grégoire, nebo o jedno či dvě století později, nemá rozhodující význam. Důležité je, že je prvním dokladem epické poezie a že už prvnímú písemnému eposu předcházely lidové písně opěvující hrdinské činy akritů, bojovníků na hranicích obrovského císařství. A ještě významnější je, že se tyto staré lidové písně, které předcházely psanému eposu, dochovaly v ústním podání z pokolení na pokolení až do našich dní. V Malé Asii, v Kappadokii, na Kypru byly sebrány lidové písně opěvující boje akritů, činy Porfyrise, Konstantina a Digenise.

V tomto raném období — a také později — sledovala novověká literatura, stejně jako literatura evropská, obecný vývoj západní Evropy. Nezapomeňme, že po více než půl století, od roku 1204 do roku 1261, se byzantská říše včetně hlavního města Konstantinopole nacházela v rukou francouzských křížáků, kteří setrvali i nadále v zemích, kde se mluvilo řecky, dokonce i když bylo hlavní město znovu dobytó Palaiologovci. Je jen přirozené, že měli v mnoha oblastech umění a života velice silný vliv. Dvě poslední století Byzance, od poloviny 13. do poloviny 15. století, se vyznačují francským vlivem, který se zvláště v literatuře odráží v řadě rytířských románů, obecně velmi podobných příslušným západním literárním dílům, odlišných od nich pouze zvláštním byzantským a novověkým charakterem. V těchto dílech je možné zjistit obrat od epického ducha k jemnějšímu lyrickému výrazu, tak jako v lidových písních této doby po hrdinském tónu akritických zpěvů zaznívají měkčí lyrické a erotické tóny.

Konečně se dostáváme k roku 1453, roku dobytí Konstantinopole, který ovlivnil osud nového Řecka rozhodujícím způsobem. Tisícileté řecké císařství zaniklo, velká část Řeků byla zotročena asijským vládcem, jen nepatrná část — pobřeží a ostrovy — zůstala ještě pod francou a benátskou nadvládou. Četní vzdělanci a vědci zabývající se řečtinou uprchli ze zotročené vlasti a hledali útočiště na Západě, obzvláště v Itálii, kde začali šířit řeckou vzdělanost. K dalšímu vývoji literatury nemohla však tato vykořeněná vrstva vzdělanců ani podmaněný národ významným způsobem přispět. Příznivou půdu pro literární produkci poskytl jen oblast, které byly ovlivňovány Západem, právě ony ostrovy a pruhy pobřeží, kam násilný převrat nepronikl. V těchto oblastech došlo ještě k další události, která měla rozhodující význam.

Desetiletí kolem poloviny 15. století byla rozhodující nejen pro Řecko, ale i pro celou západní kulturu, jež právě tehdy přecházela ze středověku do novověku. Renesance, připravovaná už dlouhou dobu, dosáhla nyní v Itálii

i v jiných evropských zemích vrcholu a rozkvětu. Nový svěží duch, spojený s lehkostí do té doby neznámou, průběžně oceňování lidské osobnosti a její duchovní svobody charakterizují toto opravdu významné hnutí. Současně se lidé začali věnovat pramenům, obrátili se zpět ke klasické kultuře, se kterou mělo nové hnutí tolik společného, zpět k řeckým básníkům a filozofům. Bohužel bylo Řecko v oné významné epoše od Západu a jeho vývoje odříznuto. Pouze lodě, které vplouvaly do přístavů na Rhodu a Kypru a do ostatních frankových území, přinášely nové myšlenky a přispěly také mezi Řeky k utváření nového člověka, který byl tak odlišný od středověkého typu západního i východního. Postupně se tvořila nová literatura, jež v sobě zachytila nového ducha, literatura řecké renesance.

Ze 16. století se nám zachovaly doklady této literatury z Rhodu a ještě významnější z Kypru, sonety v Petrarkově stylu v ostrovním dialektu. Ale nejvyššího rozkvětu dosáhla literatura řecké renesance na Krétě.

Tento významný osirov jižního Středomoří dobyli Benátčané počátkem 13. století. Zůstal až do roku 1669 pod jejich nadvládou, upadl tedy do rukou Turků později než ostatní řecké ostrovy. V krétském dialektu, jehož vyjadřovací schopnost dosáhla úrovně literárního jazyka, zažívá literární produkce v 16. a 17. století mimořádnou plodnost, tato doba se počítá k nejvýznamnějším epochám novověké literatury, je to její „zlaté období“.

Předešlým kolem roku 1600 dochází k významnému jevu: na Krétě vznikla a byla i předváděna dramatická díla. Poprvé od konce starověku se zde znovu v Řecku setkáváme s divadelními hrami. Tento jev nemůže být jen náhodný, protože divadlo, drama, má snad ve všech literárních žánrů největší společenský význam. Skutečnost, že se drama objevilo, znamená existenci nutných předpokladů, které ve středověku chyběly. Krétské drama je dokladem toho, že i pro řecké ostrovy bylo novátorské renesanční hnutí významné.

Zachovaly se tři tragédie, tři komedie a dvě další díla. Básníci se sice užce drželi italských vzorů — což je, jak víme, velmi charakteristické pro tehdejší dobu —, ale co se týče stylu, jazyka a individuálního prvku básnického výrazu, byli zcela originální. Z množství básníků vynikají dvě postavy: **Georgios Chortatsis**, kterému vděčíme za nejvýznamnější tragédii *Erofilis*, jakož i za nejlepší ze zachovaných komedií, a **Vitsentzos Kornaros**, autor významného díla s náboženskou tematikou *Abrahamova oběť*. Chortatsis, aristokrat a poeta doctus, skládal umělecké verše, Kornaros byl spíše emocionální a lidovější, psal verše, které vycházely silněji z lidové písně.

Ačkoliv se krétská literární produkce této doby téměř výlučně orientovala na divadlo, přesto není její nejvýznamnější dílo dramatické. Je jim *Erotokritos*, dlouhá epická báseň na způsob básní Aristových, která obsahuje na 10 000 veršů, jež vyprávějí příběh prostým, a přesto půvabným způsobem.

Báskem je opět Vitsentzos Kornaros, jenž je i autorem dramatu *Abramova oběť*. Se silným epickým, ale také lyrickým nadáním, podobným lidovým básníkům a vypravěčům pohádek, probouzí k životu příběh o lásce Erotokrita a Aretusy. Vzorem mu byl starý provenzálský román. *Erotokritos* byl fenoménem, národ si ho totiž tak oblíbil, že zlidověl a jeho hrdinové získali mytickou opravdovost. Ještě před několika léty existovali Kréťané, kteří znali celou tuto dlouhou báseň nazpaměť a zpívali ji na různé melodie při nočních setkáních, kdy se scházeli k slavnostním hostinám, nebo při denní práci.

Erotokritos je vrcholem a zároveň koncem. S ním se uzavírá doba rozkvětu krétské literatury a první období řeckého básnictví, jehož počátky jsme viděli v eposu o Digenisovi Akritovi. Následuje úpadek, který je částečně, i když ne výlučně, připisován dobytí Kréty Turky v roce 1669. Neboť *Erotokritem* končí literární vývoj, jenž proběhl paralelně také v západní literatuře. Tento vývoj byl zcela odlišný od básnictví 19. století a našich dní. Je ve velké míře objektivní a společenský. Proto se setkáváme také v řeckém básnictví této rané fáze se stejným směrem, který následoval i v literatuře zbylé části Evropy od časů *Písní o Rolandovi* až k Racinovi, od *Beowulfu* až k Miltonovi.

Koncem 17. století a ve století 18. se v západní Evropě i v Řecku setkáváme se silně nezávislým dobovým proudem. Po mimoriádném rozkvětu krétské literatury se na dobu 150 let rozšířila básnická neproduktivnost. Z jiného aspektu byla však i tato desetiletí důležitá, neboť hled po vzdělání, citelný právě v této době, početné poznatky z oblasti společenských a přírodních věd, které přišly ze Západu, oživovaly také řeckého ducha. Jako před 200 lety duch renesance, tak nyní ovládl Řecko duch osvícenství. Byl činitelem, který zemi postupně dovedl k politické zralosti a k definitivnímu osvobození za revoluce v roce 1821.

V předvečer revoluce, 150 let po *Erotokritovi*, bylo možné opět zaslechnout spolu s dalšími nadějními znameními hlas lyrického básnictví. Zazněl z podunajských knížectví Valaska a Moldavska, kde fanouřité vytvořili v důležitých městech významná centra řecké vzdělanosti. **Athanasios Christopulos**, který v Itálii a Budapešti získal právnícké a politické vzdělání, opěvoval ve svých verších po vzoru klasicistických anakreontských básníků Západu víno a lásku. Christopoulos byl ve své době ceněným básníkem, byl nazýván druhým Anakreontem. A opravdu jeho lehké verše a hravé allegorie jeho básní při vši klasicistické chladnosti nepostrádají jistý půvab. Mají v sobě určitou svěžest, která byla v době jejich vzniku novinkou. Podobně jako on také **Ioannis Vilaras** z Janiny získal vzdělání v Itálii. V jeho básních už znějí struny, které vyvolávají teplejší tóny, ale i jemu se jen málo podařilo

prolomit konvenční rámec anakreontské školy. Těmito dvěma postavami začíná novější fáze novoreckého básnictví ve vlastním smyslu. V dalším vývoji pak prochází až do naší doby všemi stadii západoevropské literatury.

V Řecku uzrála doba, a na stranu povstaleckých bojovníků roku 1821, kteří přinesli národu svobodu, postavil osud básníka, jenž odpovídal požadavkům tohoto historického okamžiku. **Dionysios Solomos** se narodil roku 1798 na Zakynthu. Bylo mu právě 23 let, když na protilehlém Peloponésu vypukla revoluce. Okamžitě zanechal svých pokusů psát italské improvizované verše a podněcený láskou k vlasti začal zpívat *Hymny na svobodu*. Solomosovým dílem se hodlám podrobněji zabývat při své druhé přednášce, zde chci jen zdůraznit, jak mimoriádnou roli hrál básník Solomos v obecném vývoji naší literatury. Neboť on sice studoval v Itálii a napsal svá první díla italsky, snažil se však po celý život přizpůsobit své básnické prostředky řecké básnické tradici a navázat na básnickou nit přetřezenu od dob *Erotokrita*. Jeho básnická cesta byla vědomě orientovaná silně národně.

Rozhodný byl Solomosův postoj k jazykovému problému. Ten ovládal řeckou vzdělanost už od konce antické doby. Ještě dnes stojí na počátku otázky národní vzdělanosti a zde můžeme jen zhruba naznačit jeho obrysy. I dnes existují v Řecku příznivci jazyka vzdělanců a příznivci jazyka lidového. Co se týče prve jmenovaného, hlásí se k němu teoreticky a psí jazykem, kterým se už nemluví, který se morfologií, syntaxí a výrazovými prostředky blíží spíše starořečtině, i když se od ní už také odlišuje.

Příznivci lidového jazyka se řídí pravidly jazyka mluveného, přičemž se samozřejmě psaný jazyk, ať už v literatuře nebo ve vědě, neshoduje s hovorovým jazykem každodenního života. Celý problém je mimořádně těžce pochopitelný pro cizince, pro Řeky je však problémem základním a nachází své historické ospravedlnění v jednotě řeckého jazyka od homérické doby až do našich dní.

Problém začal, jak jsem už poznamenal, aticisty v rané křesťanské době, pokračoval po celé byzantské období a vyvstal nově a rozhodně v letech, která předcházela politické obnově Řecka — koncem 18. století a počátkem století 19. Mezi oběma bojujícími tábory se Solomos postavil bez předsudků a rozhodně na stranu jazyka lidového a podařilo se mu tímto jazykem, který ovládal s mimořádně poetickou schopností, vyjádřit nejkrytější hloubky svého básnického nadání, a tak vytvořit pro národ zušlechtněný, básnický jazyk.

Na Jónských ostrovech vznikla celá básnická škola opírající se v jazykových i jiných otázkách o Solomose. Skládala se ze Solomosových současníků a částečně i z básníků mladší generace, kteří se cítili být jeho nástupci a působili na větších ostrovech, například na Korfu, Zakynthu a Kefalonii. Vnější soudržnost školy pozitivně ovlivnila politické poměry na Jónských ostrovech,

kteří tvořily až do roku 1865, kdy byly přičleněny k Řecku, stát sám pro sebe pod anglickým protektorem. Všichni jónští básníci podle Solomose používali lidový jazyk a zůstali věrní idealistickému charakteru básnictví svého učitele, drželi se také stranou od vlivu romantiky, který ovládal tuto dobu.

Zcela opačně se chovala takzvaná athénská škola, která se vyvinula v nyní už svobodném Řecku a působila 50 let přibližně v letech 1830 až 1880. V roce 1830 vznikl oficiálně svobodný řecký stát s hranicemi, jež vzešly z revoluce. Ve stejném roce také vyšla báseň *Poutník Panajotise Sutsose*, první doklad básnického romantismu v Řecku. Athénská škola se okamžitě připojila k tomuto romantickému hnutí; jejím jazykem byl jazyk vzdělanců. Z neznalosti nebo i úmyslně neuznávala Solomose ani jiné básníky Jónských ostrovů. V athénské škole se naopak stupňoval v průběhu let romantismus a purismus. V druhé polovině 19. století dosáhli její básníci vrcholu a budili zdání, jako by ztratili veškerý vztah k životu a skutečnosti. Dříve byla ona romantická epocha a její básnická produkce literární kritikou odsuzována, dnes při objektivním pohledu přes její vyumělkovaný jazyk uznáváme i její sympatické, čisté lyrické tóny. Její nesmiřitelný postoj musel však vést k bezvýhodnosti, stejně jako se západní romantika po dovršení své dráhy blížila k zániku.

Rok 1880 byl opět velmi významný pro literární vývoj. Objevila se mladší básnická generace s věkovým průměrem okolo 20 let, která tehdy vedla rozhodující úder proti upadající romantice a která se přikláněla k novým směrům. Sledovala pravidla francouzských parnasistů, objevila však také znovu význam Solomose a ostatních básníků Jónských ostrovů, ze kterých někteří ještě žili a udržovali básnickou tradici na Korfu. Patřily k nim postavy jako plodný kritik **Jakovos Polyas** a lyrik **Jerisimos Markoras**. Mladí básníci roku 1880 používali jako výrazový prostředek výhradně lidový jazyk. Všechny dobové tendence ohlašovaly nástup něčeho nového, něčeho, co ponežene vpřed literaturu a veškerý život, ohlašovaly, že přišla nová generace vědomá si velké odpovědnosti ve všech naléhavých otázkách literatury, vědy a politiky.

Současně s tímto velkým básnickým hnutím existovala dvě jiná intelektuální hnutí, která se vzájemně ovlivňovala: zájem o folklor a silné hnutí ve prospěch lidového jazyka. Folkloristika vystupovala sice jako vědecká disciplína, charakteristický je však její hlubší intelektuální význam. Nové Řecko vidělo nutnost vypořádat se nejen s dědictvím starověku, ale také s kořeny vlastního národního uvědomění, obzvláště se seznámit s folklorní tradicí, pokladem lidových písní, přísloví a legend. Na počátku stojí postava **Nikolaose Politise** (1852–1921), zakladatele řecké folkloristiky jako vědecké disciplíny, který měl mimo oblast vědy také silný vliv na literaturu a intelektuální vývoj.

Druhé hnutí hájilo rozhodně použití lidového jazyka jako jazyka literárního. Významným způsobem se o to zasadil **Psycharis** (1854–1929) svoji na tehdejší dobu revoluční knihou *Moje cesta*, v níž přinesl radikální návrhy na řešení problému. Jako profesor jazykovědy v Paříži, ale zároveň literát ovlivnil **Psycharis** významně generaci roku 1880 a zanechal v naší literatuře silný odkaz.

Mezi mladšími básníky, kteří se objevili kolem roku 1880, je bezesporu nejvýznamnější postavou **Kostis Palamas**. Shodou okolností slaví Řecko letos sté výročí jeho narození a zároveň šestnácté výročí jeho úmrtí, které připadlo do těžké doby nacistické okupace a bylo podnětem k všeobecnému a hlubokému vyburcování národního odporu. **Palamas** jako básník, spisovatel a kritik nám zanechal obrovské dílo. Byl často kárán pro svůj nebásnický patos a jistou neschopnost čistého lyrického výrazu, ale intenzita jeho básnického výrazu, jeho odvaha a četné jiné významné hodnoty zasluhují obdiv.

O **Palamasově** básnickém díle pojednám podrobněji ve své další přednášce. Na tomto místě snad postačí poukázat na to, že generace roku 1880 s **Palamasem** jako nejvýznamnějším a nejdopovědnějším zástupcem má klíčový význam pro řeckou literaturu. Po dobu 50 let, možná dokonce ještě déle, probíhal literární vývoj v naší zemi, jak poznamenal jeden kritik, v tíživém **Palamasově** stínu. Dosud u nás pocítujeme jeho plodný, blahodárný, ale i tíživý vliv.

Teprve v období kolem roku 1930 dochází k novému a rozhodnému obratu v naší literatuře. Do popředí vystupuje nová generace roku 1930. Je poznamenána hořkou zkušeností let kolem první světové války, otrěsnou katastrofou Řeků v Malé Asii v roce 1922. Pro ni je charakteristická silná dramatická zkušenost tohoto prožitku a kritická odpovědnost, se kterou čelí všem intelektuálním problémům.

Jsmo na konci našeho historického přehledu, v bodě, kdy dějiny přecházejí do pulzujícího života s jeho kouzlem a tajemností. Látka současné řecké literatury je pestrá a zajímavá. Zda nitky, ze kterých se tato látka skládá, jsou z materiálu, který odolá času, je otázka, již zatím nemůžeme zodpovědět ani kladně, ani záporně. Naším úmyslem však bylo zabývat se v této přednášce jen jevy literární historie a považujeme za nepřipustné, aby se vědec-historik pouštěl do předčasných výkladů budoucího vývoje.

(Přeložila Ivona Dobrovodská.)